

دکتر محمد حسینی
عضو هیئت علمی پژوهشگاه
مطالعات آموزش و پرورش

پیش درآمد

در بخش نخست، که در شماره ۸ دوره قبل به چاپ رسید، درباره درس تفکر در نظام آموزشی و دانش و هنر معلمی (پداگوژی) مناسب آن، یعنی دانش و هنر معلمی گفت و گویی بحث کردیم. در این بخش درباره دانش و هنر معلمی گفت و گویی و لوازم آن بیشتر توضیح می دهیم.

موضوع گفت و گو

گفت و گوهای کاوشگرانه نمی توانند در خلأ و بدون موضوع و مسئله رخ دهند. هر کاوش گفت و گویی نیازمند مسئله یا ابهامی ذهنی است. به سخن دیگر، فکروزی نیازمند تحریک ذهن است. ابهام و مسئله ای، یا پرسشی باید ذهن اعضای اجتماع کاوشگر را به جوشش و تکاپو وا دارد. به طور طبیعی، وقتی ذهن ها با امر مبهم و پرسشی مناسب و به طور کلی با چالش مواجه شوند، فکر تحریک و فعالیت آغاز می شود.

برای دسترسی به بخش اول،
رمز QR را پیش کنید.

بخش دوم

دانش کاوشگرانه

برخی فیلسوفان و متفکران بر این باورند که حیرت و شگفتی موجب تحریک ذهن و گام نخست برای اندیشه‌ورزی است. وقتی توضیحی قوی و قانع‌کننده برای موضوع یا پدیده‌ای وجود ندارد، یا توضیحات موجود کافی و قانع‌کننده نیستند، ذهن به حیرت می‌افتد و تکاپویش برای رسیدن به روشنائی فهم عمیق‌تر می‌شود و پاسخی روشن‌تر را آغاز می‌کند. سقراط بر این باور است که آگاهی به جهل خود، مهم‌ترین عامل انگیزشی برای کاوش است. خردمندترین انسان‌ها کسانی هستند که به جهل خود آگاهی داشته باشند. از این روست که می‌بینیم عموم واحدهای یادگیری درس تفکر یک محرک اولیه فکرورزی دارند.

بیشتر این محرک‌ها حاوی مضمون‌ها و موضوعاتی هستند که در قالب فیلم کوتاه، داستان، بازی رویدادهای زندگی واقعی در زندگی شخصی، مدرسه‌ای، جامعه محلی و ملی و حتی بین‌المللی و مانند این‌ها ارائه می‌شوند.

مضمون‌های مورد توجه در کتاب‌های تفکر پایه‌های ششم، هفتم و هشتم متعددند. برای نمونه، مضمون واحد یادگیری «دیوار شیشه‌ای» در کتاب پایه هفتم، «خطای تعمیم تجربه» است. این مضمون در قالب روایتی از نتایج یک پژوهش علمی آمده است. مضمون واحد یادگیری «کیمیاگر» در کتاب پایه ششم هم آن خوشبختی^۲ است. این مضمون در قالب یک پویانمایی ارائه می‌شود. مضمون‌های دیگری که در کتاب‌های تفکر مورد توجه قرار گرفته‌اند عبارت‌اند از:

- / هویت
- / ارزش به معنای عام و ارزش‌های خاص
- / شناخت
- / زیبایی
- / عقل
- / علت و معلول
- / راست و دروغ

این مضمون‌ها موضوعات بحث‌برانگیزی هستند که تأمل درباره آن‌ها از طریق گفت‌وگوها صورت می‌گیرد.

روشن است که درک و فهم عمیق‌ترین موضوعات هدف مهمی برای نظام تربیت گفت‌وگویی، درک و فهم این مضمون‌ها هدف منحصر به فرد نیست، بلکه آن‌ها در عین حال دستمایه گفت‌وگو و فکرورزی هستند تا از قیل این گفت‌وگوها در دانش‌آموزان توانایی‌های ارزشمندی تحقق یابد. به بیان دیگر، هر چند

ممکن است در طی گفت‌وگو و بحث درباره مضمون‌ها، درک و فهم عمیق‌تری از موضوعات و فهم همه‌جانبه‌تری از مسائل برای گفت‌وگوکنندگان ایجاد شود، اما هدف مهم دیگر، توسعه توانایی خردورزی و فکرورزی است. می‌گویند «در مثال مناقشه نیست.» اگر بخواهیم به تمثیل صحبت کنیم، نسبت مضمون و توانایی خردورزی و فکرورزی در تربیت گفت‌وگویی، مانند نسبت بین دودمانه یک کوه است که هر دو جنبه پیامدهای گفت‌وگو، کامل‌کننده تربیت گفت‌وگویی است.

به همین ترتیب، در واحد یادگیری «خرسی که می‌خواست خرس بماند»، بی‌تردید دانش‌آموز در پایان گفت‌وگو به درک عمیق‌تری از مضمون «هویت» می‌رسد. همچنین، در واحد یادگیری «نقاشی شاهزاده خانم» در کتاب تفکر و سبک زندگی پایه هشتم، دانش‌آموزان با مضمون شناخت «شهودی»^۳ درگیر می‌شوند، اما افزون بر این‌ها غرض دیگری هم در کار است که همانا توسعه توانایی‌هایی است که از آن‌ها صحبت شد. اگر بنا بود دانش‌آموزان صرفاً درباره «هویت» یا «شهود» مباحثی رافرا گیرند، روش سهل الوصول‌تری نیز وجود داشت و به این همه طول و تفصیل نیاز نبود. برنامه‌ریزان درسی و مؤلفان این کتاب‌ها را به گونه‌ای تدوین می‌کردند که براساس آن معلم در دقیقه‌هایی کوتاه درباره تعریف هویت و انواع آن توضیحات مسسوطی ارائه دهد و در فرصتی از دانش‌آموزان بپرسد، تا مطمئن شود آن‌ها یاد گرفته‌اند؛ به همین سادگی.

گفته می‌شود: «چو صد آید نود هم نزد ماست»، اگر بحث و گفت‌وگو حول مضمون به خوبی درگیرد، طبیعی است درک و فهم طرفین گفت‌وگو از مضمون نیز توسعه می‌یابد. بنابراین، معلم در تربیت گفت‌وگویی مترصد و مراقبت شکل‌گیری گفت‌وگویی ناب و اصیل است که یکی از ثمرات آن درک و فهم عمیق مضمون مورد بحث است.

در هر تکاپوی تربیت گفت‌وگویی، آنچه به دست می‌آید، جمع اندیشه‌ها یا حتی ضرب آن‌ها نیست، بلکه اندیشه به توان همه است.

✱ اجتماع کاوشگری گفت‌وگویی

هر جریان کاوشگری گفت‌وگویی در واقع تکاپو و اهتمامی جمعی است که حداقل نیازمند دو نفر است. در آیین تربیتی سقراط، گفت‌وگو عموماً دو نفره است. یعنی کاوشگری گفت‌وگویی با دو نفر شکل می‌گیرد. در روش گفت‌وگوی سقراطی، دو نفر به یاری هم تلاش می‌کنند از جریان یک گفت‌وگوی سازنده و از تقابل و تضارب دو دیدگاه، حقیقتی را آشکار کنند، اما در نسخه‌های معاصر تربیت گفت‌وگویی، متأثر از دیدگاه‌های سازنده‌گرایی

اجتماعی، از جمله ویگوتسکی، کاوشگری گفت‌وگویی در اجتماع صورت می‌گیرد. برخی به جای اجتماع از اصطلاح حلقه استفاده می‌کنند. این اصطلاح از این نظر که به ساختار کالبدی حلقه‌وار جلسه‌های گفت‌وگو ناظر است، مناسب به نظر می‌رسد، اما از آنجا که اصطلاح «community» که در زبان فارسی معادل اجتماع است، معنایی فراخ‌تر از حلقه دارد، به نظر مناسب نیست. این اصطلاح به گروه کوچکی از انسان‌هایی ناظر است که وحدت و انسجام بالایی دارند، اما در فضای تربیت گفت‌وگویی، به گونه‌ای روابط ویژه و خاص برای اعضا یک نشست ناظر است که با یک هدف مشترک و مطابق با اصول و قواعد، کاوشی همیارانه را آغاز می‌کنند. از این رو، اصطلاح اجتماع بهتر از حلقه است. این نکته نیز شایان یادآوری است که اصطلاح حلقه در تاریخ آموزش و پرورش ایران و اسلام اصطلاحی شناسنامه‌دار و دارای تبار تاریخی است که به مفهوم امروزی کلاس درس ناظر است تا یک اجتماع. اما در محیط‌های یادگیری مدرسه‌ای و کلاسی، این جمع متشکل از اجتماع کلاسی است. بنابراین، هر کلاس باید به یک اجتماع کاوشگر تبدیل شود تا در واقع پداگوژی گفت‌وگویی اتفاق بیفتد. نکته حساس و حیاتی در این دانش و هنر معلمی پداگوژی این است که لزوماً وقتی تعدادی دانش‌آموز در کنار هم وزیر یک سقف جمع شده باشند، اجتماع کاوشگر شکل نمی‌گیرد. لیکن که خود واضح الگویی برای آموزش فکرورزی و فلسفیدن است، بر این باور است که اجتماع کاوشگری محیطی برای تجربه فکرورزی است و باید چند خصوصیت داشته باشد:

- / تأمل و تعمق غیر خصمانه درباره مسائل؛
- / درک و فهم مشترک مسائل.

ایجاد یک اجتماع کاوشگر شرط و شرطی دارد که بدون تحقق آن‌ها چنین اجتماعی شکل نمی‌گیرد. در بخش‌های بعد به این مهم نیز پرداخته می‌شود. ممکن است این پرسش در ذهن خوانندگان مطرح شود که معلم در اجتماع چه نقشی دارد؟ آیا از بیرون به اجتماع می‌نگرد و آن را هدایت و رهبری می‌کند؟ یا نقش دیگری بر عهده دارد؟ واقعیت این است که معلم نیز عضوی از این اجتماع کاوشگری است. او مانند دیگر اعضا به جریان کاوش می‌پیوندد. او دیگر دانای کل جریان نیست که پاسخ همه مسائل را می‌داند، بلکه عضو مهم آن است. به دلیل همین عضویتش در اجتماع کاوشگری نمی‌تواند آموزشگری و به توضیح

و تفهیم مباحث اقدام کند. با اینکه معلم عضو اجتماع است، اما تسلط و اقتدار روشی بر جریان گفت و گو دارد. یعنی قادر است بحث ها را به بهترین صورت مدیریت کند. در بخش های بعد بیشتر به این موضوع پرداخته می شود. به همین سبب می توان چنین نظر داد که معلم عضو ویژه اجتماع کاوشگری است.

روشن است که معلم به سبب دانش و توانایی بیشتر در تراز دانش آموزان قرار ندارد، اما در تربیت گفت و گویی، از آنجا که محرک اولیه تفکر و خردورزی به تعبیر سقراط درک جهل است، قاعدتاً معلم باید نقشی مشابه دانش آموزان ایفا کند؛ یعنی خود را (به طور موقت) در موضع جاهل نسبت به موضوع قرار دهد. به تعبیر دیگر، علم خود را داخل پراتز قرار دهد و آشکار نکند. هر چند ممکن است در اجتماع موضوعات و مضمون هایی برای گفت و گو انتخاب شوند که معلم نیز نسبت به آن ها درک و فهم کاملی نداشته باشد. در این شرایط، موقعیت معلم و دانش آموزان در اجتماع کاوشگری مشابه است. با وجود این، معلم به خاطر دانش و توانایی بیشتر خود در زمینه تربیت گفت و گویی، عضو ویژه اجتماع کاوشگری محسوب می شود.

از وجه دیگر، نقش معلم در تربیت گفت و گویی قابل بحث است. معلم به لحاظ ویژگی های اخلاقی نیز عضو ویژه اجتماع محسوب می شود. او منش های اخلاقی گفت و گو را دارد و این منش ها را نیز در عمل از خود نشان می دهد. به عبارت دیگر، او الگوی عملی اخلاق گفت و گویی است.

✱ چند منبع برای مطالعه بیشتر

به احتمال، همکاران عزیز با خواندن این مقاله اجمالی علاقه مند خواهند شد مطالعاتی تکمیلی در این باب داشته باشند. خوشبختانه در زمینه تربیت گفت و گویی منابع و آثاری به زبان فارسی نوشته شده اند. در اینجا به سه مورد اشاره می شود:

✓ اصول و مبانی دیالوگ: روش شناخت و آموزش. نویسنده محمدرضا نیستانی. نشر آموخته. ۱۳۹۸.

✓ هنر گفت و گو. نویسنده دُبرافین. ترجمه مرجان مهدی پور. نشر قطره. ۱۴۰۱

✓ دیالوگ. نویسنده پیتروویاک. ترجمه مژده ثامنی. نشر بصیرت. ۱۳۹۷.

✓ علی ستاری (۱۳۹۷). آموزش تفکر به کودکان و نوجوانان. تهران. انتشارات سمت.

✓ دارلین سوئیت لندوران استولبرگ (۱۳۹۸). آموزش تفکر به کودکان و نوجوانان. ترجمه سیدسینا میر عربشاهی. تهران. انتشارات فیروزه. ✱

پی نوشت ها

۱. نتیجه یک تجربه را نمی توان بدون در نظر گرفتن شرایط به تجربه ها و موقعیت های دیگر تعمیم داد.
۲. واحدی یادگیری شادی در کتاب پایه هشتم نیز مضمون خوشبختی دارد که در قالب داستان قدیمی «حکایت پدر و دو دخترش» ارائه شده است.
۳. فیلسوفان تعریف های زیادی از شهود کرده اند، اما در تعریفی ساده می توان آن را درک بی واسطه حقایق دانست.
۴. اگر هم باشد، معلم در این دانش و هنر معلمی، به طور موقت خودش را ناآگاه به موضوع نشان می دهد.